

ПРАКТИЧНАТА НАСТАВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА СОГЛЕДАНО ПРЕКУ ДИСЦИПЛИНАТА И ПОСВЕТЕНОСТА НА СТУДЕНТИТЕ НА ПРАВНИТЕ ФАКУЛТЕТИ

Апстракт: Практичната настава на студентите правници од прв циклус студии претставува исклучително важно прашање во сферата на високото образование. За степенот на важност на ова прашање немаше да бидеме толку свесни, доколку во последните неколку истражувања на ова тема, не дојдовме до податоци кои укажуваат на огромното влијание на практичната настава во целокупниот едукативен процес на студентите од правните факултети во Република Македонија.

Ваквата констатација не се однесува само на студентите од Правните факултети, и не се однесува исклучиво на Република Македонија. Напротив, компаративните истражувања укажуваат дека овој сегмент од образованието има значителна важност во голем број држави, и тоа, *како од аспект на правната рамка, така и од аспект на неформалните методи на влијание во овој сегмент.*

На ова прашање сме работеле и порано, меѓутоа никогаш од аспект на степенот на сериозност, дисциплина и посветеноста на студентите во процесот на реализирање на практичната настава во приватниот и јавниот сектор.

Фокусот на нашето внимание како и во досегашните истражувања ќе бидат студентите од Правните факултети. Специфичноста и различноста се базира на фактот што во интерес на заокружување на состојбата во Република Македонија, на полето на практичната настава на студентите правници, истражувањето ќе го спроведеме врз субјектите од приватниот сектор, во кои студентите ја реализираат практичната настава, овој пат ценејќи ја нивната посветеност во процесот на совладување на практичните аспекти на правото.

Целта на трудот е преку анализата на теоретските и практичните податоци со кои располагаме, да се согледа степенот на сериозност, дисциплина и ангажман на студентите за време на практичната настава. На овој начин, би се заокружил еден истражувачки процес на согледување на недостатоците во овој сегмент, истовремено би се лоцирале потребите од конкретно интервенирање во ова подрачје од високото образование.

Клучни зборови: *бизнис сектор, органи со јавни овластувања, практична настава, високо образование, студенти*

THE PRACTICAL TRAINING IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA SEEN THROUGH THE DISCIPLINE AND DEDICATION OF THE STUDENTS AT THE LAW FACULTIES

Abstract: The practical training for the students at the law faculties at the first cycle of studies is highly important for the high education in our country. The emphasis of this question is on the awareness of it, and we comprehended it thanks to the results from our several previous surveys that had been made in the area of the student practical training and its` impact on the educational process in the Republic of Macedonia. These facts are not of importance only for the students at the Law faculties, but in general for all students on national and international level. The comparative analyses have shown that this part of the educational process has an important role, not only from *de lege* and formal aspects, but also from the aspect of informal methods.

As in the previous surveys the focus of our paper is on the students at the law faculties. But this time, we will make our survey from the point of view of the private and public companies where the students are doing their practice.

This paper aims to show some different approach, an approach from the aspect of discipline, dedication and seriousness of the students that concerns the student practical training in the private and public sector. Also, this paper aims to detect the level of involvement, participation and the serious approach of the students in the practical process of working in the private and public companies. In this way, we will be able to detect the disadvantages in this matter and at the same time we will be able to suggest a resolution in this area that affects the higher education completely.

Key words: *business sector, administrative bodies, practical training, high education, students*

Вовед:

Во Република Македонија практичната настава е законска материја. Имено, со Закон за високото образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/2008; 103/2008; 26/2009; 83/2009; 99/2009; 115/2010; 17/2011; 51/2011; 123/2012; 15/2013; 24/2013; 41/2014; 116/2014; 130/2014; 10/2015; 20/2015; 98/2015; 145/2015; 154/2015; 30/2016; 120/2016 и 127/2016, во понатамошниот текст ЗВОРМ), предвидено е дека студентот во секоја студиска година задолжително посетува практична настава која не може да биде пократка од 30 дена како еден од условите за запишување на наредната студиска година. Начинот и условите на организирање на практичната настава ги пропишува министерот.

Законодавецот во Република Македонија ја предвидува практичната настава како услов за заверка на секој нареден семестар на студии во рамки на прв циклус на студии (ЗВОРМ, член 99, точка 16). Оттука, неспорно е дека од аспект на законската рамка ова прашање во Република Македонија го има соодветното место. Меѓутоа, истовремено неспорно е дека студентите во процесот на реализирање на практичната настава се среќаваат и со извесни отежнителни околности кои што се резултат на повеќе фактори.¹

¹ За условеноста на квалитетот и квантитетот на практичната настава на студентите од Правните факултети во Република Македонија, значењето на студентската практика и нејзиното место во Високо образовниот систем види: Tusevska B., Misheva K., and Kosevaliska O.: Student practical training as part of law faculties through the prism of the public and private sector in Macedonia , PONTE International Scientific Researches Journal, Vol.72, Oct 2016.

Практичната настава во рамки на првиот циклус студии се покажа како суштествено битен сегмент во наставно образовниот процес на студентите.² На ваквата констатација упатува и фактот што компаративно практичната настава влегува во законската материја што го уредува високото образование во скоро сите правни системи. Во контекст на ова, Законот за високото образование на Република Србија (*во понатамошниот текст ЗВОРС*), во член 72-б изречно наведува дека „за потребите на реализацијата на практичната настава надвор од високообразовната институција, последната може да избере во звање соработници што не се во работен однос (*соработник практичар, клинички асистент*), и лице во работен однос што е одговорен за реализацијата на практичната настава.“³ Ваквото законско решение неспорно укажува на местото и значењето што ЗВОРС и го дава на практичната настава во високото образование во Република Србија.

Во корелација со ова законско решение е и решението од член 90 од ЗВОРС. Имено, законската формулација од член 90 од ЗВОРС изречно предвидува дека „*практичната настава е презентирана и низ призмата на испитите како составен дел на наставно образовниот процес*“. Во контекст на ова во ставот 1 од член 90 на ЗВОРС се предвидува дека испитите се полагаат усно, писмено односно *практично*.⁴ Ваквите законски решенија не смеат да се игнорираат кога станува збор за практичната настава. Самиот факт дека ова материја е законски уредена од една страна укажува на важноста, а од друга страна на фактот дека Универзитетите (единиците во рамки на Универзитетите, институтите, наставните центри итн.) имаат обврска практично да ја ефектуираат вредноста на ова норма и на полето на практиката да и го дадат заслуженото место на практичната настава во едукативниот процес во рамки на првиот циклус студии. На ваков начин се влијае на Универзитетите (единиците во рамки на Универзитетите) да ја позиционираат практичната настава на заслуженото место во наставно-образовниот процес на прв циклус на студии.

Компаративно, Германскиот правен систем во делот на високото образование посебно внимание посветува на практичната настава со истата цел и идеја во едукативниот процес на прв циклус студии.⁵ Идентичен став и концепција во поглед на ова прашање има и Република Хрватска. Практичната настава во високото образование зазема исклучно битно место во Република Хрватска, како дел од вкупниот наставно образовниот процес.⁶ Попрецизно, современите тенденции на високото образование ја позиционираат практичната настава паралелно со теоретската настава. Ова законско решение содржано во повеќе правни системи ни се чини сосема издржано и тоа како на полето на природните, така и на општествените науки.

Согледувајќи ја позицијата и ставовите на студентите во поглед на ова прашање, ни се чини дека ваквата констатација наоѓа целосна примена и на подрачјето на правните науки. Ако се земе предвид резултатот од истражувањето во овој труд, ни се чини со право констатираме дека студентите имаат релативно висок степен на интерес кога станува збор за совладување на практичните аспекти на правната материја.

² Бројни се истражувањата на подрачјето на значењето на практичната настава за наставно образовниот процес на правниците. Во насока на ова, види: Peden J.R., The role of practical training in Legal education: American and Australian experience, Journal of Legal Education, Vol. 24, No. 5 (1972), pp. 503-533.

³ Види:paragraf.rs., [пристапено на 12 Септември, 2016 година].

⁴ Неспорно е дека ова решение не мора да се однесува на правничкото образование, односно дека може да се однесува на дисциплините каде реализирањето на практичните испити е задолжителен сегмент од процесот на верификување на знаењето на студентите, меѓутоа ако се земе предвид решението од член 72-б и зацврстувањето на позицијата на практичната настава во сите студиски програми, постои можност истото решение во некоја перспектива да се примени и на студентите правници.

⁵ Види повеќе: Hartwig, L., Funding systems and their effects on Higher education systems, Country study (Germany), Bavarian State Institute for Higher Education Research and Planning, OECD, 2006, p. 1-22.

⁶ Perše T.V., Grmek M.I., Bratina B., Košir K., Students' Satisfaction with Teaching Practice during Pre-service Teacher Education, Croatian Journal of Education, Vol.17; Sp.Ed.No.2/2015, p. 159-174.

Од аспект пак на пристапот на студентите кон практичната настава, останува отворено прашање за посветеноста на студентите во процесот на практичната настава, нивниот степен на сериозност, ангажман и дисциплина во совладувањето на практичните аспекти на материјата. Земајќи предвид дека овој аспект на практичната настава не бил предмет на истражување, за нас претставуваше посебен предизвик. Се разбира последново во себе содржи генерално субјективни аспекти. Влијанието на овие субјективни параметри врзани за практичната настава, не може да се игнорираат кога станува збор за квалитетот на практичната настава во високото образование на студентите правници. За таа цел како основа на ова истражување го поставиме токму ова прашање.

Конечно, при скицирање на основите на истражувањето во овој трудот, ни се чинеше дека најсоодветен модус да се проучи ова прашање е да се направи анализа на ставовите и перцепциите на субјектите, *in concreto*, приватниот сектор и адвокатите, судовите, извршителите, нотарите итн. во кои студентите ја реализираат практичната настава. Преку анализа на одговорите на прашањата упатени до компаниите каде студентите реализираат практична настава, поставивме цел да ја утврдиме состојбата од аспект на студентите *vis-à-vis* компаниите.⁷

За ова цел се послужиравме со повеќе методи во истражување. Во анализата на теоретските аспекти се послужиравме со методот на анализа, а во заклучоците со методите на индукција и дедукција. Сепак, од најголема помош во целокупното истражување ни беа анализите спроведени врз одговорите од анкетните прашалници, и интервјуата кои што ги спроведовме со неколку управители на компании каде што студентите остваруваат практична настава. На самиот почеток констатиравме дека токму овие се најподобните методи што ни се потврди и во главните заклучоци.

Во практичното истражување спроведовме анкета врз 30 компании кои што примаат студенти на практична настава и кои што подолго време соработуваат со Правните факултети на приватните и државните Универзитети во Република Македонија. Иако и самите лично сметаме дека оваа проблематика заслужува истражувањето да се спроведе на поголем број на испитаници, сметаме дека и ова бројка е одреден индикатор што може да наведе на одредени заклучоци кои понатаму може да се стават во функција на некое идно истражување на ова проблематика што ќе опфати многу поголем број на испитаници и тоа како од приватниот така и од јавниот сектор.

1. Фактори на влијанија врз квалитетот на студентската практика на студентите правници

Квалитетот во високото образование е условен од бројни фактори на влијание кои неспорно се потврдуваат низ теоријата и практиката.⁸ Факторите на влијание може да бидат објективни и субјективни.⁹ Како објективни фактори на влијание ги третираме законските решенија кои што го уредуваат ова прашање низ призма на законската норма и политиката во делот на високото образование изразена преку стратегијата за негов развој. Сепак, сосема реално е да се укаже на фактот дека во голем сегмент ова прашање зависи од субјективното однесување на сите заинтересирани субјекти во овој процес. Во контекст на ова ги истакнуваме и субјектите на приватниот и јавниот сектор како индиректни учесници во процесот на образование на студентите.

⁷ Со цел попрецизно и пореално да го елаборираме степенот на сериозност на студентите во текот на практичната настава, во најголем дел до компаниите каде што спроведовме интервјуа, покрај со управителите разговаравме и со дел од вработените кои што имаат непосреден контакт со студентите за време на практичната настава. На тој начин на мислење сме дека стекнавме најреална слика за состојбата низ призма на студентите.

⁸ Subitić L., Gajić O., Lungulov B., Kvalitet visokog obrazovanja u društvu znanja: mogućnosti i perspektive, Novi Sad, str. 1-10.

⁹ Klarić S., Kulašin Dž., Konstrukcija heduqual instrumenta za mjerenje glavnih faktora usluge visokog obrazovanja u bihnaučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem "kvalitet 2011", neum, b&h, 01. - 04 juni 2011.

Нивната улога во компаративните системи се огледа низ призмата на корпоративната општествена одговорност во контекст на високото образование.¹⁰

Овие аспекти беа предмет на претходни истражувања и тука нема да се задржуваме. Фокусот ќе го ставиме на субјективните фактори кои исто така во голема мерка придонесуваат за крајната цел а тоа е квалитетно образование на студентите од Правните факултети и воопшто на студентите од другите факултет.

1.1. Сериозноста и дисциплинираноста на студентите како фактори на влијание на квалитетот на практичната настава

При поставувањето на целта на овој труд, прашањето за сериозноста и дисциплинираноста на студентите во процесот на практичната настава ни се наметна многу спонтано и логично. Имено, во желба да пристапиме кон анализа на однесувањето на студентите за време на практичната настава, се фокусиравме на ставовите на компаниите во поглед на две прашања:

- колку студентите правници за време на практичната настава покажуваат интерес за совладување на проблематиката?

- колку се сериозни и посветени за време на престојот во компаниите?

- дали покажуваат интерес за совладување на практичните димензии на правото и неговата имплементација?

Од сумираните и обработени резултати во поглед на овие прашања констатиравме дека од вкупно 30 испитаници/компаниии дури 21 одговориле дека студентите генерално имаат сериозен пристап спрема материјата за време на практичната настава. Односно дека исклучок се студентите кои што манифестираат незаинтересираност и несериозност за време на практичната настава. Процентуално 70% од испитаниците одговориле дека студентите се генерално сериозни, а 9 односно 30% дека студентите немаат сериозен пристап во однос на ова прашање.

Табела бр. 1 Дали студентите имаат сериозен пристап во реализирањето на практичната настава

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
да	21	70,0	70,0	70,0
Valid не	9	30,0	30,0	100,0
Total	30	100,0	100,0	

Попрецизно, на ова прашање 22 од испитаниците/компаниите одговориле дека студентите се генерално дисциплинирани, освен одредени исклучоци. 4 компании одговориле дека студентите

¹⁰ Види повеќе: Vázquez J.L., Lanero A., Licandro O., Corporate social responsibility and higher education: uruguay university students' perceptions, Recent issues in sociological research , Economics & Sociology, Vol. 6, No 2, 2013, p. 145-155.

се дисциплинирани и 4 дека не се. Генерално од ваквите резултати можеме да резимираме дека студентите сепак покажуваат интереси и сериозен пристап за време на практичната настава во приватниот сектор.

Табела бр. 2 Дисциплираност на студентите за време на практичната настава

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
да	4	13,3	13,3	13,3
не	4	13,3	13,3	26,7
Интерес да, освен исклучоците	22	73,3	73,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

1.2. Приватниот сектор и практичната настава на студентите правници во Република Македонија

Помеѓу факторите на влијание на квалитетот и ефикасноста на практичната настава, суштествено место заема и респонзивноста на компаниите во односот на ова прашање. Во овој труд нема да се занимаваме со респонзивноста во смисла на посветеност на компаниите и нивната професионална/корпоративна одговорност, туку единствено ќе го изнесеме податокот за временската рамка во која тие ги примаат студентите на практиката.

Од аспект на респонзивноста на приватниот сектор, вреди да се истакне фактот што од 30 компании кои што одговараа на анкетните прашалници, сите истакнаа дека немаат временска рамка на прием на студентите на практична настава. Следствено, ваквата практиката на приватниот сектор во целост конвергира со законските решенија и политиките на Универзитетите, односно единиците (Правните факултети) да и се даде посебна димензија на практичната настава, во тренд со светските практики во образованието.¹¹

Табела бр. 3 Динамика на прием на студентите од страна на приватниот сектор

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid "5"	30	100,0	100,0	100,0

¹¹ Benson K., International Trend in Higer Education, University of Oxford, 2015, pp. 1-23.

2. Временската рамка на реализирање практична настава на дневна основа согласно позитивното право во Република Македонија

Во поглед на временската рамка во која што студентите од Правните факултети ја реализираат практичната настава, најголем дел од компаниите истакнуваат дека тоа се реализира во 6 (шест) работни часа дневно. Само 3 (или 10%) од вкупно 30 компании одговориле дека студентите реализираат практична настава во временска рамка од 8 часа дневно. Ниту една од двете понудени опции во анкетниот прашалник не е надвор од предвидената временска рамка во Правилникот за начинот и условите за организирање на практична настава за студентите.¹² Опциите беа понудени со цел да се утврди дали студентите реализираат практична настава во рамки на работното време на вработените.

Неспорно е дека студентите немаат таква обврска, меѓутоа истовремено за потребите на наставно образовниот процес мора да се земе предвид дека тие имаат потреба од ментор (надзор), кој што ќе ги насочува во совладувањето на практичните аспекти на материјата. Оттука, сметаме дека студентите нужно мора да присуствуваат повеќе од 5 часа, односно од 6 до 8 во интерес на остварување на главната цел. Ова посебно ако се земе предвид фактот дека тие реализираат обврска најмногу во временска рамка од 30 дена согласно ЗВОРМ.

Табела бр. 4 Временска рамка на реализирање на практичната настава

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
6	27	90,0	90,0	90,0
Valid 8	3	10,0	10,0	100,0
Total	30	100,0	100,0	

2.1. Присуството на студентите во компаниите како услов за совладување на практичната настава

Покрај степенот на сериозност, дисциплина и посветеност на студентите, своевидно влијание врз ефикасноста на практичната настава има и присуството на студентите во компаниите односно субјектите каде што се реализира практичната настава. Имено, тргнувајќи од неформално

¹² Правилник за начинот и условите за организирање на практичната настава за студентите, Член 2, практичната настава не може да трае помалку од 1 час, ниту повеќе од 8 часа во текот на денот. Правилникот е донесен врз основа на член 99 став 11 од Законот за Високото образование на Република Македонија, бр. 35/08, 103/08, 26/09, 83/09, 99/09, 115/10, Службен весник број 120/2010.

изнесените факти на студентите дека за време на наставата честопати времето го поминуваат надвор од просториите на компаниите, односно без да имаат допирни точки со предметот на работење на компанијата, во анкетните прашалници го поставивме токму ова прашање. Во насока на ова на прашањето дали студентите за време на практичната настава реално се посветуваат на совладувањето на практичните аспекти, односно *дали престојуваат во компанијата за пракса, или избегнуваат обврски со единствен интерес за добивање потпис за пракса*, дури 25 компании или 83,3% од испитаниците/компаниите истакнале дека за време на практичната настава студентите престојуваат во компанијата.

Само 5 односно 16, 7 % од испитаниците/компаниите одговориле дека студентите за време на практичната настава не се во компанијата што ја манифестира нивната волја да добијат потпис, а не и знаење од практичната настава.¹³

Табела бр. 5 Престој на институцијата за време на практичната настава во приватниот сектор во Република Македонија

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid да	25	83,3	83,3	83,3
не	5	16,7	16,7	100,0
Total	30	100,0	100,0	

Во врска со ова прашање, се наметнува и прашањето за надзорот на вработените врз практичната настава на студентите. Честопати во опкружувањето на студентите се изнесуваат ставови дека вработените во компаниите каде што одат на пракса немаат интерес да им посветат внимание, попрецизно немаат време и можност да направат надзор на студентите практиканти. Сумираните резултати пак покажуваат дека 30 од компаниите се произнеле дека спроведуваат апсолутен надзор и менторство врз работата на студентите. Ни се чини ова состојба произлегува и од фактот што вработените мора да извршат надзор врз работата на практикантите, од едноставна причина што секоја неконтролирана активност на студентот може да предизвика штета на компанијата или на органот каде студентите реализираат практична настава. Без разлика на мотивите поради кои се спроведува овој мониторинг, резултатите се позитивни.

Табела бр. 6 Надзор од вработените врз студентите за време на практичната настава во компаниите

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid да	30	100,0	100,0	100,0

¹³ При реализирањето на истражувањето, покрај податоците што ги сумиравме од анкетните прашалници, се послуживме и со методот на интервју. Имено, од анкетираниите 30 компании, приближно 30% истакнаа дека студентите ги интересира формалното остварување на резултатот, односно потпис и печат од институцијата како услов за заверка на наредниот семестар.

Мотивирани од резултатите стекнати од претходните истражувања на полето на ова проблематика,¹⁴ спонтано во овој труд ни се постави прашањето за редовноста на студентите за време на практичната настава. Ставовите во поглед на ова прашање се дека 80% од студентите доаѓаат или според квалификацијата во прашалникот „генерално доаѓаат“ на пракса. Интересно е што останатите 20% одговориле дека доаѓаат со заокружување на опцијата „да“. Во понудените одговори компаниите имаа опција дека студентите не доаѓаат на пракса, меѓутоа таа опција не беше заокружена од ниту една од компаниите/органите испитаници.

Табела бр. 7 Редовноста на студентите за време на практичната настава во приватниот сектор

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
да	6	20,0	20,0	20,0
Valid Генерално доаѓаат	24	80,0	80,0	100,0
Total	30	100,0	100,0	

3. Правната уреденост на студентската практика од аспект на одговорноста за штета

Земајќи ја предвид високообразовната политика во Република Македонија, како и фактот што практичната настава е подигната на степен на законска материја, интересот за ова прашање се проширува на повеќе стејхолдери во високото образование, приватниот и јавниот сектор во Република Македонија.¹⁵

Имено, со инволвирање на Универзитетите во практичната настава, донесување на Правилникот од 2010 година, експанзијата на практичната настава во високото образование и нејзиното паралелно развивање со теоријата, многу спонтано се наметна прашањето за правната уреденост на односите помеѓу студентите и компаниите/органите каде што студентите посетуваат пракса, и односите помеѓу Универзитетите и компаниите односно со органите за спроведување на практичната настава. Имено, според Правилникот за организација на практична настава на студентите од 2010 година, поточно, според членот 3 од Правилникот, високообразовната институција обезбедува услови за практична настава во соработка со субјектите за изведување на практичната настава (Правилник МОН, член 3). По основ на ова решение од Правилникот, најголемата одговорност во поглед на постапката за спроведување на практичната настава ја имаат Универзитетите.

¹⁴ Tusevska B., Misheva K., Kosevaliska O.: Student practical training as part of law faculties through the prism of the public and private sector in Macedonia , PONTE International Scientific Researches Journal, Vol.72, Issue 11, Nov 2016.

¹⁵ Реализирањето на практичната настава за студентите од прв циклус на студии е карактеристично за приватниот и јавниот сектор во скоро сите компаративни системи на високото образование. Види повеќе за ова констатација: Wit K. De., Regulatory frameworks in higher education governance, Policies, rights and responsibilities, 2006, pp. 1-21.

Покрај ова обврска, високообразовните институции имаат обврска да определат ментор кој што ќе врши надзор врз активностите на студентот за време на практичната настава (Правилник МОН, член 4). Попрецизно според решението содржано во членот 4, менторот е одговорен за успешното реализирање на практичната настава. Ова решение од правилникот го отвора прашањето за „степенот и видот на одговорност на наставникот/ментор за не/успешно изведување на практичната настава“. Со оглед на фактот што Правилникот единствено предвидува одговорност за менторот, меѓутоа не ги предвидува и последиците по основ на неуспешно известување на практичната настава, се поставува прашањето во кој акт треба да се уредат овие прашања. Ни се чини дека оваа прашање е во надлежност на Универзитетите (единиците во рамки на Универзитетите), односно правните факултети во рамки на Универзитетите. Со Правилникот за прв циклус на студии или со посебен правилник за практична настава, единиците на Универзитетите односно самите Универзитети се должи да ги прецизираат одредени теми во насока на разграничување на конкретните дилеми.

На овој начин ни се чини ќе се придонесе кон зголемувањето на степенот на внимание на наставниците/менторите во поглед на практичната настава, што од друга страна позитивно ќе се одрази и врз посветеноста на студентите во практичната настава.

Прашањето за правното регулирање на односите помеѓу Универзитетите и субјектите од приватниот и јавниот сектор, ја наметнува потребата од утврдување на правната основа што ги уредува односите помеѓу студентот и субјектите од деловниот и јавниот сектор. Во контекст на ова се поставува прашање:

-дали студентите склучуваат договор за практична настава со субјектите каде реализираат практична настава?

-дали договорот го склучуваат Универзитетите и субјектите од приватниот и јавниот сектор каде што се спроведува практичната настава?

-кое право ќе се примени во случај кога студентите практиканти ќе причинат штета на компаниите односно органите каде што практикуваат?

-кој ќе биде одговорен за причинетата штета итн.

За да се одговорат овие прашања и истите да се доведат во врска со конкретните заклучоци од ова проблематика, првенствено треба да се одговори на прашањето: *каков е правниот карактер на односот што настанува помеѓу студентот практикант и компанијата/институцијата каде што практикува студентот.*

Од спроведените истражувања неспорно произлегува дека Универзитетите ја организираат практичната настава, и согласно Правилникот тоа е нивна обврска. Од анализата на неколку решенија содржани во правилниците на одделни факултети, произлегува и можноста студентите самите да си организираат практична настава. Во насока на ова, во член 6 (3) од Правилникот за изведување на практична настава на факултетите на Европскиот Универзитет во Република Македонија (во понатамошниот текст ЕУРМ).

Според формулацијата содржана во член 6 (3), доколку студентот сам ја обезбеди својата практична настава должен е до својот матичен факултет да достави потврда од организацијата и термините во кои што ќе ја реализира практичната настава. Центарот за кариера кој е задолжен за целокупната организација на практичната настава, го разгледува предлогот на студентот и донесува одлука за обавување на практична настава за секој студент поединечно.

Според ова решение, студентите имаат можност надвор од посредувањето на Универзитетот (единиците/факултети) да реализира практична настава. Во корелација со ова прашање се наметнува и прашањето за надомест на штета во случај кога студентот со своето однесување на компанијата или органот каде што ја реализирал практиката, му причинил штета. *In concreto*, во членот 7 од

Правилникот на ЕУРМ „студентите се должни да ги почитуваат дадените прописи и правила со што ви се зачувала и обезбедила сигурноста во текот на одвивањето на практичната настава.“ Студентите кои нема да ги почитуваат правилата за заштита, дисциплина и сигурност, ќе бидат повлечени и ќе им се забрани одвивање на практичната настава.¹⁶ Во делот на штета, во овој правилник е содржано решение според кое што „студентот кој намерно или од невнимание ќе нанесе штета на организацијата во која што ја обавува практичната настава, должен е истата да ја надомести и против него ќе биде покрената дисциплинска постапка.“

Ова решение од правилникот е за промовирање во поглед на останатите правилници каде што воопшто не е уредено ова прашање, а од презентираниите резултати произлегува дека тоа се 80% од испитаниците. Имено во поглед на одговорноста за причинетата штета изречно е утврден еден строг режим на одговорност, односно висок стандард на однесување на студентите за време на практичната настава. Во рамки на правилникот изречно е предвидено дека студентот ќе одговара за причинетата штета дури и кога истата ја причинил со невнимание, што во правото е прифатено како висок степен на одговорност за штета.

Надвор од ова, анализата што ја спроведовме врз дел од Правилниците за практична настава покажува дека ова прашање не е уредено во сите Правилници. Имено, правилникот за практична настава на Југоисточна Европа во овој контекст единствено предвидува дека „за време на реализацијата на практичната настава, студентот добива секојдневни напатствија и од одговорното лице во организацијата примател на студентот. Факт е дека ова решение укажува на фактот дека студентите мора да се однесуваат согласно напатствијата од организациите каде што практикуваат, меѓутоа нема допирни точки со прашањето за надомест на штета.

Во поглед на односот што настанува помеѓу Универзитетите и субјектите каде што студентите спроведуваат практична настава, истражувањето покажува дека тој однос во одредени случаи се базира на меморандум на соработка, а некаде на договори за изведување на практична настава. Во контекст на ова, согласно Упатството за реализирање на практична настава на Економски факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ Скопје, „Студентот може да оствари практична настава само во организации – установи со кои Економскиот факултет -Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје има склучено **Договор за изведување на практична настава за студенти** (списокот на организациите – установите е истакнат на веб-страницата на Факултетот).

На полето на правните науки, Правните факултети исто така во делот на практичната настава склучуваат меморандуми за соработка и договори за изведување на практична настава со субјекти што по професијата (предмет на работење) се подобни да ги примат правниците на практична настава. Оттука и односите што Универзитетите ги воспоставуваат со адвокатска комора на Република Македонија, основните и апелационските судови, извршителите, нотарите итн.

Од сумираните резултати од одговорите на анкетните прашалници произлегува дека 22 од анкетираниите испитаници/компаниии одговориле дека немаат договор за изведување на практичната настава со Универзитетите (73,3%), додека 8 од компаниите односно (26,7%) одговориле дека имаат договорен за изведување на практична настава.

8. Договорен однос помеѓу Универзитетите и компаниите

¹⁶ Правилникот не дава одговор на прашањето дали со тоа студентите ќе бидат оневозможени да заверат семестар, што подразбира дека ќе презапишат година. Правилникот што ни беше на располагање за анализа не дава одговор на ова прашање, меѓутоа по аналогија доколку услов за запишување на наредна година е најмалку 30 дена практична настава, а студентот биде повлечен од наставата поради причините предвидени во член 7, студентот ја губи годината.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
да	8	25,8	26,7	26,7
Valid не	22	71,0	73,3	100,0
Вкупно	30	96,8	100,0	
Missing System	1	3,2		
Total	31	100,0		

Во поглед на прашањето за одговорноста на студентите за причинетата штета на организацијата за време на изведувањето на практичната настава во компаниите, само 6 од компаниите одговориле дека во интерните акти на компанијата е утврдено кој одговара за штетата што ја причиниле студентите. 24 од вкупно 30 компании истакнале дека тоа прашање го оставаат на важечкото применливо право во Република Македонија, што по сила на закон го обврзува штетникот или лицето што одговара за него да ја надомести штетата на компанијата.

На мислење сме дека во рамки на договорите за изведување на практична настава мора да биде уредено прашањето за одговорноста на студентите за штетата причинета на компаниите. Од природата на работата, и односот помеѓу студентите и компаниите јасно произлегува потребата да се уреди прашањето за одговорноста. По основ на договорот за изведување на практична настава, Универзитетите не може да ја преземат одговорноста на студентите за штетата што ја причиниле за време на практичната настава. Како субјекти со целосна деловна и деликтна способност, независно од фактот што договорот е склучен помеѓу Универзитетот и компанијата, одговорноста за штетата паѓа на студентот.¹⁷ Сепак, истражувањето покажува дека во најголем дел ова прашање не е уредено во правилниците, и компаниите (субјектите во приватниот сектор) се изјасниле дека тоа прашање е оставено да се уредени со примената на меродавното право во случај спор за надоместување на штета.

9. Утврдување на одговорноста на студентите во случај кога ќе причинат штета за време на практичната настава

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Интерни акти	6	20,0	20,0	20,0
Valid Применливо право на РМ	24	80,0	80,0	100,0
Total	30	100,0	100,0	

¹⁷ Од одговорите добиени преку спроведените интервјуа со неколку менаџери во компаниите во кои што ја спроведовме анкетата, добивме сознанија дека во одредени компании студентите добиваат и лозинки за влез во системот за реализирање на конкретни работни задачи. На полето на правните науки, студентите имаат пристап до предмети што се водат од страна на адвокатите, извршителите, нотарите итн. Сето тоа ја зголемува опасноста од причинување на штета, од друга страна тоа е нужност за да се оствари главната цел на практичната настава.

ЗАКЛУЧОК:

Проучување на проблематиката за практичната настава на студентите од Правните факултети во Република Македонија, има за цел да ја анализа состојбата на ова поле и тоа низ призмата на сериозноста, дисциплинираноста и посветеноста на студентите за време на реализирањето на практична настава.

На самиот почеток на овој труд, го наметнавме ова прашање од две основни причини и тоа: од една страна да ја согледаме реалната состојба низ призмата на ангажманот, сериозноста и дисциплината на студентите, од друга страна да го истакнеме фактот дека надвор од законското нормирање, политиката на Универзитетите (единиците во рамки на Универзитетите), одговорноста на компаниите и стратегијата на Владата за организирање и реализирање на практична настава во високото образование, постои уште еден субјективен фактор на кој што мора да му се посвети посебно внимание, односно што неможе да се игнорира и тоа: *интересот на студентите во совладувањето на практичните аспекти на материјата од наставните курикулуми по право*. Со самиот факт што ова прашање не може законски да се нормира, комплексноста и предизвикот за истражување се зголемува. Во претходните истражувања фокусот го ставивме на законската рамка и решенијата од правилниците, со спорадично истражување на одредени субјективни аспекти во прилог на главното истражување. Во овој труд, фокусот е на интересот на студентите за практичната настава и тоа како главен предмет на проучување. Спорадично во интерес на заокружувањето на резултатите се послуживме со некои законски решенија, како на крајот истите би ги довеле во врска со главниот заклучок.

Иако сумираните резултати од анкетните прашалници не манифестираа лоша слика во поглед на интересот на студентите, не смее да се заборави фактот дека квалитетот на наставата во високото образование, посебно во делот на практичната настава е одговорност на повеќе субјекти и условен од бројни фактори на влијанија кои не секогаш може да земат во предвид, што во крајна линија се одразува на релевантноста на крајните податоци од истражувањето.

Поинаку кажано, квалитетот во наставно образованиот процес е условен од повеќе објективни и субјекти фактори на кои што нужно мора да се работи со цел да се придонесе кон подобрување на нивото на квалитет на ова подрачје. Од сумираните резултати од анкетните прашалници, ни се чини ја потврдивме и нашата основна хипотеза која што во неколку фази ја презентиравме во повеќе трудови на ова тема. Попрецизно, со сумирањето на резултатите од ова истражување, слободно можеме да констатираме дека одговорноста за успехите и за недостатоците е во рацете на повеќе субјекти, директни и индиректни учесници во образованието. Неспорно е дека најголемата одговорност е во рацете на државата и Универзитетите, меѓутоа истовремено неспорна е и улогата на компаниите во обезбедувањето на квалитетот на практичната настава, а во ова категорија неспорно влегува и интересот и пристапот на студентите во поглед на овој сегмент од едукацијата. Кога станува збор за студентите, истражувањата покажуваат релативно добри резултати во поглед на сериозноста и посветеноста на студентите во процесот на совладување на практичната димензија на правото.

Од резултатите добиени преку спроведените интервјуа претпоставените и вработните во компаниите, мал процент (презентирано и во табелите каде се обработени податоците од анкетните листови) на испитаници истакнаа дека студентите несовесно и неодговорно се однесуваат во однос на практичната настава.

Базирајќи и анализирајќи ги сумираните резултати, истовремено земајќи ги предвид теоретските анализа и констатациите од претходните истражувања, ни се чини со право ќе констатираме дека ова проблематика бара константно следење на светските трендови во делот на високото образование. Кандидатите кои што реализираат практична настава кај адвокати, извршители, нотари, судии итн. покажуваат поголем степен на интерес и посветеност во однос на другите гранки на пример во бизнис секторот. Ваквите становишта произлегуваат од фактот што студентите и самите истакнуваат дека повеќе имаат волја да реализираат практична настава во правосудните органи.

Како еден сегмент од истражувањето го поставивме и прашањето за одговорноста на студентите за причинетата штета, не како фокус на истражувањето, туку како прашање што е во тесна корелација сериозноста и посветеност на студентите, а што бара посебно теоретско и посебно истражување. Ова во контекст на фактот што студентите честопати се во директен допир со предметите за работа на компаниите, имаат лозинки и пристап до системи итн. Базирајќи се на ова, неопходно е Универзитетите максимално да се фокусираат на зголемувањето на степенот на соработка помеѓу институциите, јасното и прецизно определување на правата и обврските помеѓу договорните страни, и точно прецизирање на одговорноста за штета. Сите овие посебни сегменти, ќе придонесат и кон зголемувањето на мотивираноста на студентите, и нивната одговорност во реализирањето на практичната настава. Пристапот и достапноста на предметите на студентите за нас претставува позитивна димензија на практичната настава. Иако станува збор за студенти на прв циклус на студии, секое поинакво перципирање и практикување на праксата на студентите би значело задоволување на некоја форма што ја предвидува законската рамка. Оттука, на мислење сме дека суштината е во зголемувањето на степенот на соработката помеѓу сите директни и индиректни учесници во овој сегмент од образованието.

Во поглед на резултатите прикажани табеларно, јасно е дека студентите имаат реалтивно разумен степен на интерес и посветеност во практичната настава. Сепак, на ова субјективна димензија константно треба да се внимава и тоа како одговорност на сите стејхолдери во овој процес на високото образование во Република Македонија. Дотолку повеќе што сметаме дека токму овој аспект на практичната настава треба да се прошири на повеќе испитаници што го третираме како иден предизвик во ова проблематика.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Benson K., *International Trend in Higer Education*, University of Oxford, 2015,
- Hartwig, L., *Funding systems and their effects on Higher education systems, Country study (Germany)*, Bavarian State Institute for Higher Education Research and Planning, OECD, 2006;
- Klarić S., Kulašin Dž., *Konstrukcija heduqual instrumenta za mjerenje glavnih faktora usluge visokog obrazovanja u bihnaučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem "kvalitet 2011"*, neum, b&h, 01. - 04 juni 2011.
- Peden J.R., *The role of practical training in Legal education: American and Australian experience*, *Journal of Legal Education*, Vol. 24, No. 5 (1972);
- Perše T.V., Grmek M.I., Bratina B., Košir K., *Students' Satisfaction with Teaching Practice during Pre-service Teacher Education*, *Croatian Journal of Education*, Vol.17; Sp.Ed.No.2/2015;
- Subitić L., Gajić O., Lungulov B., *Kvalitet visokog obrazovanja u društvu znanja: mogućnosti i perspektive*, Novi Sad;
- Tusevska B., Misheva K., Kosevaliska O.: *Student practical training as part of law faculties through the prism of the public and private sector in Macedonia*, *PONTE International Scientific Researches Journal*, Vol.72, Issue 11, 2016.

Vázquez J.L., Lanero A., Licandro O., Corporate social responsibility and higher education: Uruguay university students' perceptions, recent issues in sociological research, Economics & Sociology, Vol. 6, No 2, 2013.

Wit K. De., Regulatory frameworks in higher education governance, Policies, rights and responsibilities, 2006;

Закон за високото образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/2008; 103/2008; 26/2009; 83/2009; 99/2009; 115/2010; 17/2011; 51/2011; 123/2012; 15/2013; 24/2013; 41/2014; 116/2014; 130/2014; 10/2015; 20/2015; 98/2015; 145/2015; 154/2015; 30/2016; 120/2016 и 127/2016).

Правилник за начинот и условите за организација на практична настава на студентите (Службен весник број 120/2010)